

Bobur Abdurahimov

Namangan davlat universiteti
"An'anaviy xonandalik va cholg'u ijrochilik"
kafedrasi o'qituvchisi
E-mail: abdurahimovb65@gmail.com

YOSHLAR MADANIY TAFAKKURIGA TA'SIR ETUVCHI MAFKURAVIY VA AXBOROT TAHDIDLARINING KLASSIFIKATSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlar madaniy tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi mafkuraviy va axborot tahdidlarining ilmiy klassifikatsiyasi taqdim etiladi. Tahdidlar to'rtta asosiy toifaga ajratilgan: g'oyaviy-mafkuraviy, axborot-kommunikatsion, psixologik-manipulyativ va ijtimoiy-madaniy tahdidlar. Har bir toifa bo'yicha aniq belgilar, ta'sir mexanizmlari va zararsizlantirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, madaniy tafakkur, mafkuraviy tahdidlar, axborot tahdidlari, psixologik manipulyatsiya, media savodxonlik, milliy qadriyatlar.

CLASSIFICATION OF IDEOLOGICAL AND INFORMATIONAL THREATS AFFECTING THE CULTURAL THINKING OF YOUTH

Abstract. This article presents a scientific classification of ideological and informational threats that negatively affect the cultural thinking of young people. The threats are categorized into four main groups: ideological-ideological threats, information and communication threats, psychological-manipulative threats, and socio-cultural threats. The study examines the specific characteristics, mechanisms of influence, and methods of neutralizing each category of threat.

Keywords: youth, cultural thinking, ideological threats, information threats, psychological manipulation, media literacy, national values.

Zamonaviy globalashuv sharoitida yoshlar madaniy tafakkuri ko'plab murakkab ta'sirlarga duch kelmoqda. Ushbu ta'sirlarni tahlil qilishda "tahdid" tushunchasini to'g'ri anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Tahdid har doim ham

ochiq dushmanlik yoki bevosita zarar yetkazuvchi harakat shaklida namoyon bo'lavermaydi – madaniy tafakkurga eng kuchli ta'sir ko'pincha sezilmaydigan, kundalik hayotga singib ketgan, jozibali va “oddiy ko'ngilochar” ko'rinadigan omillar orqali yuz beradi. Yoshlar ongida milliy qadriyatlarga sovuqlik, badiiy-estetik baholash mezonlarining soddalashuvi, til va tarixiy xotiraga befarqlik kabi holatlar birdan paydo bo'lmaydi – ular uzoq muddatli madaniy ta'sirlar natijasida shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlar, ma'naviyat, madaniyat va san'at sohalarini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli siyosiy-huquqiy asoslar yaratilgan. “Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida”gi Qonunda yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy kamoloti uchun sharoit yaratish davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgilangan [1]. Biroq davlat siyosati mavjudligi tahdidlar yo'qligini anglatmaydi; aksincha, globallashuv va raqamli axborot muhitida tahdidlarning murakkablashuvi ushbu siyosatning yanada chuqurroq, zamonaviyroq va madaniyatshunoslik asosida ishlashini taqozo etadi.

Ushbu maqolada yoshlar madaniy tafakkuriga ta'sir etuvchi tahdidlarni tizimli tasniflash hamda ularning o'zaro bog'liqligi va amaliy oqibatlarini tahlil qilish maqsad qilib qo'yilgan.

Madaniy-identitar tahdidlar – Madaniy-identitar tahdidlar yoshlarning o'z milliy-madaniy mansubligini anglash, tarixiy xotira bilan bog'lanish, ona tili va madaniy merosga munosabat qobiliyatiga ta'sir qiladi. Ushbu tahdidning xavfi shundaki, u yoshni darhol o'z madaniyatidan voz kechishga undamaydi; aksincha, asta-sekin befarqlik hosil qiladi. Befarqlik esa ba'zan ochiq inkordan ham xavfliroqdir: ochiq inkor munozara uyg'otadi, befarqlik esa ichki uzilish hosil qiladi.

Bu tahdidlar uch asosiy shaklda namoyon bo'ladi. Birinchi shakl – tarixiy xotiraning yuzakilashuvi: yosh tarixiy shaxslar, jadidlar, qomusiy olimlar haqida nom darajasida biladi, ammo ularning bugungi hayot uchun qanday ma'no berishini anglamaydi. Ikkinchi shakl – ona tili va milliy nutq madaniyatining soddalashuvi: yosh ona tilida gapirib, murakkab fikrni ravon ifodalash, maqol va hikmatlarni

tushunish, mumtoz matnlarni o'qishda qiyinchilik sezadi. M.S.Karimova paremiologik birliklarni xalqning milliy tafakkuri, hayotiy tajribasi va madaniy kodini ifodalovchi birliklar sifatida tahlil qilib, maqollar yoshlar nutqidan chekinib borishi faqat so'z boyligining kamayishi emas, balki xalq tajribasining qisqarishi ekanini ko'rsatadi [2]. Uchinchi shakl – milliy madaniyatni zamonaviy hayotdan ajratib qo'yish: yosh milliy madaniyatni hurmat qilishi mumkin, lekin uni o'z kasbi, ijodi, raqamli faoliyati bilan bog'lamaydi.

Yangi O'zbekiston sharoitida madaniy-identitar tahdidlarning eng nozik ko'rinishi milliy madaniyatga tashqi hurmat saqlangani holda, uning ichki mazmunidan uzoqlashishdir. Bu jarayonni “madaniy masofa” tushunchasi orqali izohlash mumkin: masofa qisqa bo'lsa, yosh milliy qadriyatni faqat bilmaydi, balki uni anglaydi, his qiladi, zamonaviy hayotiga bog'laydi. Masofa uzoq bo'lsa, u milliy merosni hurmatli, lekin hayotdan uzoq hodisa sifatida qabul qiladi. B.B.Inatullayev madaniy integratsiya jarayonida identiklikni saqlash zarurligini ta'kidlaganida, aynan shu madaniy masofaning kengayib ketmasligi kerakligini ham ko'rsatadi [3].

Forobiyning ilm va fozil jamiyat haqidagi qarashlari, Beruniyning madaniyatlararo anglash an'anasi, Ibn Sinoning aql va axloqiy kamolot uyg'unligi, Navoiyning komil inson g'oyasi hamda jadidlarning ma'rifatparvarlik harakati –bularning barchasi tahdidlarga qarshi kurashda faqat tarixiy bezak emas, balki nazariy-ma'naviy resurs sifatida xizmat qiladi.

Aksiologik tahdidlar – Aksiologik tahdidlar, ya'ni qadriyatlar tizimiga ta'sir qiluvchi omillar yoshlarning nimani muhim deb bilishi, qaysi hayotiy maqsadni ustun qo'yishi va jamiyat oldidagi mas'uliyatni qanday qabul qilishiga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tahdidning eng xavfli tomoni shundaki, u ko'pincha ochiq rad etish orqali emas, qadriyatlar ierarxiyasini almashtirish orqali ishlaydi: bilim, mehnat, halollik, oila, Vatan, ma'rifat kabi tushunchalar sekin-asta ikkinchi darajaga tushadi; ularning o'rnini tez mashhurlik, tashqi ko'rinish, iste'mol va virtual obro' egallaydi. M.A.Mavrulovanning milliy-madaniy qadriyatlar haqidagi qarashlarini bu yerda qo'llash o'rinlidir: qadriyat jamiyatni ichdan tutib turuvchi ko'rinmas

poydevordir – u buzilganda bino darhol qulamaydi, lekin ichki mustahkamlik yo‘qola boshlaydi [4]. Yoshlar madaniy tafakkuridagi aksiologik tahdidlar ham shunday ishlaydi: ular avval so‘zlarda emas, mezonlarda o‘zgarish yasaydi. Aksiologik tahdidlarning bir ko‘rinishi “inson qadri” tushunchasining torayishidir. Yangi O‘zbekiston siyosatida inson qadri markaziy g‘oya sifatida ilgari suriladi – bu g‘oya insonni uning sha’ni, erkinligi, ma’naviy kamoloti, bilimga intilishi va axloqiy mas’uliyati bilan baholashni talab qiladi [5]. Aksiologik tahdidlar esa inson qadrini tashqi ko‘rsatkichlarga bog‘laydi: kim ko‘proq ko‘rinadi, kim ko‘proq iste’mol qiladi, kim ko‘proq kuzatuvchiga ega. Bu torayish yoshlar ongida insoniylik mezonlarini susaytiradi. Iste’mol madaniyati aksiologik tahdidlarning eng faol kanallaridan biridir. Muammo xarid qilish yoki zamonaviy mahsulotlardan foydalanishda emas – muammo iste’mol hayotning markaziy ma’nosiga aylanishidadir. Brendlar, hashamat, tashqi joziba “muvaffaqiyat”ning asosiy belgisiga aylanganda, mehnat, bilim, badiiy-estetik yetilish va fuqaroviy burch ikkinchi darajaga siljishi muqarrar. Axborot-psixologik tahdidlar – Axborot-psixologik tahdidlar yoshlarning axborotni qabul qilish, tahlil qilish, ishonish va xulosa chiqarish jarayonlariga ta’sir qiladi. Ular soxta ma’lumot, manipulyativ kontent, vahima uyg‘otuvchi xabarlar, algoritmik takrorlar, emotsional bosim va ijtimoiy tarmoqlardagi guruh bosimi orqali namoyon bo‘ladi. J.J.Obloqulov axborot globallasuvi jarayonida o‘spirinlar dunyoqarashidagi salbiy o‘zgarishlarni psixodiagnostik yondashuvlar orqali o‘rganib, axborotning ko‘pligi tafakkur boyligi degani emasligini isbot etadi [6]. Axborot boylikka aylanishi uchun tahlil, saralash va qadriy baholashdan o‘tishi zarur. Zararli axborot yoshlar ongida uch mexanizm orqali ishlaydi: birinchisi – emotsional egallash (kontent tahlilga undamaydi, faqat his uyg‘otadi); ikkinchisi – takroriy me’yorlashtirish (bir xil obraz qayta-qayta ko‘rsatilganda u odatiy holga o‘xshab qoladi); uchinchisi – kontekstni uzish (murakkab voqea yoki tarixiy jarayon qisqa va biryoqlama shaklda beriladi). N.S.Mo‘minova mediakompetentlikni axborotni qabul qilish, tahlil qilish, baholash va undan ongli foydalanish qobiliyati bilan bog‘laydi [7]. Yoshlar madaniy

tafakkurini himoyalashda media savodxonlik zamonaviy madaniy immunitetning asosiy sharti hisoblanadi. Telefon ishlatish yoki ijtimoiy tarmoqqa kirish media savodxonlikni anglatmaydi – haqiqiy media savodxonlik kontentning maqsadini ko'rish, axborot manbasini tekshirish, fakt va talqinni farqlash, emotsional manipulyatsiyani sezishdan boshlanadi. Axborot-psixologik tahdidlar faqat "internet xavfi" degan ibora bilan yopib yuborilmasligi kerak. Internet bilim, ijod, ta'lim, san'at va madaniyatlararo muloqot uchun ulkan imkoniyat yaratadi. Xavf axborot oqimini tanqidiy saralay olmaslikda, algoritmik tavsiyalarning yashirin ta'sirini anglamaslikda namoyon bo'ladi. Yosh internetdan foydalanyaptimi yoki internet yoshning diqqatini boshqaryaptimi – farq aynan shunda. Badiiy-estetik tahdidlar – Badiiy-estetik tahdidlar yoshlarning san'at, adabiyot, musiqa, kino, teatr va madaniy obrazlarni qabul qilish mezonlariga ta'sir qiladi. Bu tahdid san'atning o'rnini shovqin, obrazning o'rnini tashqi effekt, ma'noning o'rnini ommaboplik, badiiy chuqurlikning o'rnini tezkor emotsiya egallashida ko'rinadi. Ushbu tahdid ko'ngilochar mahsulotlar orqali kirib kelgani uchun darhol tanilmaydi. P.Bourdieu madaniy kapital tushunchasi orqali badiiy-estetik baholash qobiliyati ijtimoiy muhit va ta'lim bilan bog'liq ekanini isbotlaydi [8]. Yoshda kitobxonlik, teatrga borish, san'atni muhokama qilish, milliy musiqa bilan tanishish, badiiy matnni tahlil qilish tajribasi yetarli bo'lmasa, u ommaviy kontentning tezkor ta'siriga ko'proq beriladi. J.J.Aytmuratova yoshlarni haqiqiy san'atni anglashga o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi – bu fikr badiiy-estetik tahdidlar tasnifida asosiy mezonga aylanadi [9]. Haqiqiy san'atni anglagan yosh shovqin va ma'no, effekt va obraz, ko'ngilocharlik va badiiy-estetik qiymat o'rtasidagi farqni ko'radi. Bu farqni anglamagan yosh uchun esa har qanday ommabop mahsulot madaniy qiymatga ega bo'lib ko'rinishi mumkin. Q.B.Panjiyev o'zining tadqiqotida milliy musiqa va xalq qo'shiqchiligining yoshlarni ma'naviy-estetik tarbiyalashdagi ahamiyatini asoslab beradi [10]. Maqom, xalq qo'shig'i, dostonchilik va marosim musiqasi yoshga tovush, ohang, so'z, tarix va axloqiy g'oya uyg'unligini his qilishni o'rgatadi – bu esa badiiy-estetik tahdidlar oldida ichki muvozanat hosil qiladi.

Diniy-mafkuraviy tahdidlar – Diniy-mafkuraviy tahdidlar yoshlarning diniy savodxonligi, e'tiqodiy qarashlari, bag'rikenglik darajasi va milliy-ma'naviy qadriyatlarga munosabatiga ta'sir qiladi. Bu tahdidlar missionerlik, radikal diniy talqinlar, diniy ksenofobiya, murosasizlik, ekstremistik g'oyalar va diniy niqobdagi manipulyatsiya shaklida namoyon bo'lishi mumkin. Ushbu tahdidning murakkabligi shundaki, u yoshning eng nozik ichki ehtiyojlariga – ma'no, e'tiqod, adolat, poklik va haqiqat izlash ehtiyojlariga murojaat qiladi.

E.K.Ahmadov missionerlik harakatining milliy-ma'naviy taraqqiyotga tahdidini tahlil qilib, diniy niqobdagi ta'sirlar yoshlar ongiga bilvosita ta'sir qilishi mumkinligini tasdiqlaydi [11]. Savodsizlik bor joyda har qanday keskin talqin "haqiqat" sifatida qabul qilinishi mumkin – ilmiy va ma'rifiy asoslangan diniy tushuncha esa yoshni manipulyativ ta'sirlardan himoya qiladi.

A.R.Nosirova diniy ksenofobiya va murosasizlik globallashtirish sharoitida ijtimoiy-madaniy xavfga aylanishini ko'rsatadi [12]. Diniy-mafkuraviy tahdid faqat begona g'oyani qabul qilishda emas, boshqa madaniyat va e'tiqodga nisbatan nafratning kuchayishida ham ko'rinadi. Yetuk madaniy tafakkur e'tiqodda sobitlik va muloqotda bag'rikenglikni birlashtira olishi zarur.

Kommunikativ tahdidlar – Kommunikativ tahdidlar yoshlarning muloqot madaniyati, bahslashish odobi, ijtimoiy tarmoqdagi xulqi va boshqaga munosabatiga ta'sir qiladi. Kiberbulling, nafrat nutqi, haqorat, masxara, shaxsiy hayotga tajovuz, jamoaviy bosim va anonim qo'pollik kommunikativ tahdidlarning asosiy ko'rinishlaridir.

N.M.Mullabayeva maktabdagi xavfsiz muhitni shaxs rivojlanishining muhim omili sifatida tahlil qilib, kiberbullingning salbiy oqibatlarini yoritib beradi [13]. Kiberbulling nafaqat yoshning ruhiyatiga zarar yetkazadi – uning madaniy oqibati ham jiddiy: muloqotni qo'pollashtiradi, boshqani inson sifatida ko'rish qobiliyatini susaytiradi, jamoaviy mas'uliyatni pasaytiradi. Yoshlar orasida nafrat nutqi normal holatga aylansa, madaniy tafakkurning axloqiy-kommunikativ qatlami izdan chiqadi.

Madaniy tafakkur faqat ichki bilim emas – u munosabatda, soʻzda, bahsda, izohda, hazilda va tanqidda koʻrinadi. Shuning uchun kommunikativ tahdidlar alohida toifada baholanishi zarur.

Institutsional tahdidlar – Institutsional tahdidlar bevosita kontent yoki gʻoya shaklida emas, yoshlar bilan ishlovchi institutlar faoliyatidagi uzilish, sustlik, formalizm yoki bir-biri bilan bogʻlanmaganlik natijasida yuzaga keladi. Oila, mahalla, taʼlim muassasalari, madaniyat markazlari, kutubxonalar, teatrlar, muzeylar va yoshlar tashkilotlari oʻrtasida uzviylik boʻlmasa, yoshlar turli parokanda taʼsirlar orasida qoladi.

M.M.Raxmatova yoshlar maʼnaviy salohiyatini yuksaltirishda siyosiy institutlar va jamoat tuzilmalari oʻrnini asoslab, davlat va jamoat tuzilmalari hamkorligining zarurligini koʻrsatadi [14]. Institutsional tahdidning eng xavfli koʻrinishi – yoshlar bilan ishlashning formal tus olishidir: tadbir bor, lekin taʼsir yoʻq; maʼruza bor, lekin muloqot yoʻq; kutubxona bor, lekin mutolaa muhiti yoʻq; madaniyat markazi bor, lekin yosh uchun jozibador mazmun yoʻq. Bunday holatda institut mavjud boʻlsa-da, u madaniy tafakkurga yetarli taʼsir koʻrsatmaydi.

Raqamli-algoritmik tahdidlar – Raqamli-algoritmik tahdidlar zamonaviy tasnifda eng yangi, biroq eng jiddiy yoʻnalishlardan biridir. Bugungi raqamli platformalar yoshlar tafakkuriga nafaqat kontent, balki tavsiya mexanizmlari orqali ham taʼsir qiladi: algoritmlar yoshga oldin koʻrgan, yoqtirgan yoki uzoqroq tomosha qilgan kontentiga oʻxshash materiallarni ochib beradi. Bu jarayon yoshning tanlov maydonini sekin toraytiradi. Yosh oʻzini erkin tanlayotgandek his qilishi mumkin, ammo aslida uning eʼtibori platforma tomonidan shakllantirilayotgan boʻladi.

Raqamli-algoritmik tahdidlarning asosiy oqibati tanlov maydonining torayishidir. Faqat kulgili, shovqinli yoki isteʼmolchilikka asoslangan kontentni koʻrgan yoshga shu yoʻnalishdagi mahsulotlar koʻproq tavsiya etiladi – natijada u sanʼat, adabiyot, tarix, ilm, milliy meros va badiiy-estetik tajribadan uzoqlashishi mumkin. Bu jarayon tashqi majburlashsiz sodir boʻlgani uchun uni aniqlash qiyinroq.

Oldinlari mafkuraviy targ'ibot ko'rinib turardi; endi tavsiya mexanizmi ko'rinmas tarzda ishlaydi. Bu madaniy xavfsizlikning yangi bosqichidir.

Umuman olganda, yoshlar madaniy tafakkuriga ta'sir etuvchi tahdidlarning eng xavflisi bitta alohida kontent, bitta g'oya yoki bitta tashqi oqim emas. Eng xavfli holat – yoshning ichki madaniy mezonlari shakllanmay qolishidir. Ichki mezon bo'lmasa, har qanday tashqi ta'sir xavfli bo'lishi mumkin; ichki mezon kuchli bo'lsa, yosh global madaniyat bilan muloqotda ham o'zini yo'qotmaydi.

O'zbekiston sharoitida tahdidlarni tasniflashning amaliy ahamiyati shundaki, har bir tahdid turiga bir xil usul bilan javob berib bo'lmaydi. Madaniy-identitar tahdidga javob tarixiy xotira va ona tilini kuchaytirish orqali beriladi; aksiologik tahdid qadriyatlar tarbiyasini talab qiladi; axborot-psixologik tahdid media savodxonlikni; badiiy-estetik tahdid san'at va adabiyot bilan jonli muloqotni; diniy-mafkuraviy tahdid ma'rifiy savodxonlikni; kommunikativ tahdid raqamli etikani; institutsional tahdid esa tizimli hamkorlikni taqozo etadi.

Demak, tahdidlar tasnifining yakuniy maqsadi qo'rqitish emas – madaniy tafakkurni qaysi qatlamlarda mustahkamlash kerakligini aniqlashdir. Yoshlar madaniy tafakkuri bir butun tizim bo'lgani uchun unga ta'sir qiluvchi tahdidlar ham bir-biridan ajralgan holda ishlamaydi; ularni tizimli anglash esa samarali javob choralarini ishlab chiqishning zaruriy shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni.* – Toshkent, 2016.
2. Karimova M. *Paremiologik birliklarning milliy-madaniy semantikasi.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 180 b.
3. Inatullayev B. *Madaniy integratsiya sharoitida milliy identiklikni saqlash.* – Toshkent: Tafakkur, 2021. – 200 b.
4. Mavrulov M. *Milliy-madaniy qadriyatlar tizimi va uning jamiyatdagi o'rni.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2022. – 135 b.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston – inson qadri va manfaatlarini ustuvor qo'yuvchi davlat" konsepsiyasi. – Toshkent, 2022.
6. Obloqulov J. Axborot globallashuvi sharoitida o'spirinlar dunyoqarashidagi salbiy o'zgarishlar: psixodiagnostika va psixokorreksiya. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2022. – 180 b.
7. Mo'minova N. Yoshlarda mediakompetentlikni shakllantirish. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2023. – 140 b.
8. Bourdieu P. *The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.
9. Aytmuratova J. Yoshlarni san'atni anglashga o'rgatish metodologiyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2022. – 220 b.
10. Panjiyev Q. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda xalq qo'shiqchiligi merosidan foydalanish: Doktorlik dissertatsiyasi. – Toshkent, 2023.
11. Ahmadov E. Missionerlik harakatining milliy-ma'naviy taraqqiyotga ta'hdidi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2021. – 120 b.
12. Nosirova A. Diniy ksenofobiya va murosasizlikning ijtimoiy-madaniy xavflari. – Toshkent, 2022. – 130 b.
13. Mullabayeva N. Bullying va kiberbulling: maktab muhitida xavfsizlik. – Toshkent, 2023. – 120 b.
14. Raxmatova M. Yoshlar ma'naviy salohiyatini yuksaltirishda siyosiy institutlarning roli. – Toshkent, 2022. – 125 b.